

עפ"י התיקון החדש מתורץ גם זה. וא"כ ההסכמה האחרונה נ"כ ניתנה בשנת הדפוס ולדעתי צ"ל כיום ג' כ"ז שבט תקע"ח.

אחרי שנמרתי את מאמרי רכשתי מיהודי אחד סדמסק מ' אור המאיר דפוס קארעץ, זה שמתואר אצל וינר וראיתי שהשערתי בק"ם נתאמתה. ועי"ז יוצא שהם' אור המאיר נדפס שלש פעמים בקארעץ, וא"כ נתוסף עוד ספר אחד וכן מ' ברית יצחק וס' שלישי שמצאתי את זכרו ברב ייבוי, ולדעתי לא היה ספר במש כ"א לוח שהדביקו על הקיר ושנרפס בקארעץ.

## פרקים מתולדות ספרות הקבלה.

מאת גרשם שלום

בחדשים אייר תרפ"ז — תשרי תרפ"ח בקרתי בכמה ספריות באירופה כדי לחקור את אוצרות הקבלה הגנוזים שם בכתבי היד. במאמרים הכאים אביא קצת מתגובות מסעי, כמה שנתחדש לי בדיעת ספרי הקבלה של הראשונים ומחכמיהם.

א). המחבר האמתי של פירוש ספר יצירה המיוחדם להראב"ד וספריו. הפירוש לס' יצירה הנדפס בשמו של הראב"ד בפעם הראשונה במנטובה שכ"ב, הוא מספרי המופת של הקבלה ויש לתמוה שכמעט לא עסקו בו החוקרים. הלא הוא אחת התעודות החשובות ביותר שנשארו בידינו להאיר את הפרוצס העמוק שנמשך במאה הראשונה והשניה של האלף הששי בתולדות הקבלה ושראו לקרא אותו בשם: פילוסופיציית של הקבלה. המקובלים נושאי ההתפתחות הזאת השתדלו לבנות תיאולוגיא מסתורית בעלת פרספקטיבות מסוימות על יסודות הקבלה אשר בתחלת התקופה היא באה לירם בצורה אחרת לגמרי. נתעוררו שאלות שיטתיות המיוחדות לפילוסופיה של ימי הבינים וגרמו לתסיסה ב"חומר" הישן של הקבלה. יצירתה של *theologia mystica* של היהדות כסוכנו המדויק של המושג הזה, היא תוצאת הפרוצס ההיסטורי החשוב הזה. לבעל פ"י מ' יצירה הנ"ל יש עמדה מסוימת וקבועה בפרוצס הזה. הקדמות הפילוסופיות נעשות לו כמין חומר לדרוש אותן לפי קבלתו ולהכניס בהן עמקות מופלאה וגם יש שנעשו לו לסימני גבול שיש להגבול בין התחום העמוק והעשירי-בעצמו של פרספקטיבות הקבלה ובין תחומי הפילוסופיה. בספר זה שהכפלתו אמנם קשה עד מאד ושניתן להתפלפל עליו, משתקפת הנטיה האחת האפשרית בפרוצס הנזכר של הפילוסופיציית: תפירה ועקום של התוכן השכלני שבהקדמות הפילוסופיה עד שנעשו להקדמות של תורת הסוד. רבה היא המחשבה השקועה בעבודה זאת

לפתוח מכוע של חכמה "פנימית" בלב המושגים והמונחים של האריסטוטיליסמוס העברי. כזה כת המחבר גדול וכמעט שאין שני לו לדבר זה בין הראשונים. אבל מי היה האיש הזה? ומתי היה חי?

כתבי היד הישנים שנשארו מן הספר הזה במספר הגון, אין בהם תשובה כי רובם ככולם בלי כל שם. גם שמו של הראב"ד נזכר רק על כ"י מעטים מאד, ונראה שרק בזמן מאוחר (כמאה השלושית בערך) נולדה המעשה הזאת. ובאמת יש לנו מסורה על שמו של המחבר, גם במפרים שכבר היו ידועים לנו: (א) ר' משה בן יעקב בעל ס' שושן סודות מביא בפירושו לס' יצירה<sup>1</sup>, לשונות מן הפירוש המיוחס לראב"ד בשם "כתב החכם ר' יוסף בפירוש לס' יצירה... ומה שנחק החכם ר' יוסף הנ"ל..." (פ"א משנה י"ב). ועוד מעתיק ממנו שלא בשמו הרבה פעמים וביחוד כמעט כל הפירוש לפרק הרביעי לקוח משם, ממש מלה במלה. ס' שושן סודות נכתב בדור אחרי גירוש ספרד, ונשלם בשנת רע"א. (ב) ר' משה קורדובירו בס' פרדס רמונים (כשער הנתיבות, דף ע"ח — ע"ט) מביא את לוח ל"ב נתיבות החכמה הנמצא אצלנו בסוף הקדמת הראב"ד, כפי "שהעתיקם ר' יוסף הארוך בספר פ"י ס"י שחבר: וכבר העיר על זה יעלינק<sup>2</sup>. (ג) מתוך חגית המעתיק בכ"י פארמא 769 מביא דוקקס בס' נחל קדומים חוב' א', ע"ט 3 דבריו וכן נראה משיג שם על מדפים דפוס מנוכח של ס' יצירה, שיחס פירוש ספר יצירה לר' סעדיה גאון שאין לו כל חלק בו, כאשר עשה בפירוש ס' יצירה שכונהו לראב"ד והוא מהחכם ר' יוסף הארוך כמו שכתוב במקומו (ולא אדע למה כוונתו במלים האחרונות). לדיעות אלה יש לצרף עוד את דברי האר"י, שאמר בפני ר' חיים ויטאל תלמידו, והם נדפסו בצורות שונות. כהקדמה לס' עץ חיים נאמר רק: "וביאור ס' יצירה לראב"ד איננו לראב"ד ז"ל אלא חכם [?] גדול א' והיה גדול בחכמת הקבלה". אמנם בס' שער ההקדמות (3) נאמר, וגם פ"י ס' יצירה שמכונה בשם הראב"ד ז"ל עם היות שחברו חכם אחר [אחד?] אשכנזי ואינם דברי הראב"ד עכ"ל. דבריו אמתיים וגם הם מתווספים ונעלמים". ונראה שמלת "אשכנזי" נשמטה בנוסח עץ חיים. ובס' נגיד ומצוה לר"י צמח נאמר כהקדמה, שהביאור... אינו

<sup>1</sup> פירוש זה אינו אלא החלק האחרון מס' שושן סודות עצמו וכן נמצא בכ"י השלם מספר זה באוסף פורד 1656, ס' חס"ג — שוש"ן. ובדפוסים (קארעץ תל"ח ובהוצאה הגדולה זרעה תרס"ד) נשתבש. בכ"י מזכיר לר' יוסף עוד במקומות אחרים ונשמט שמו בדפוס.

<sup>2</sup> Beiträge zur Geschichte der Kabbala חוב' א', ע"ט 75. דברי יעלינק על הפירוש הזה, ע' 10 שגם דוד גיימרק נמשך אחריהם. אינם נכונים כלל וכלל. כפי שיצא בחקירתנו.

<sup>3</sup> ירושלם, שנת דרשו ה' ועזרי (וכהסכמה: תרכ"ה) דף ר' ע"א. וכן הוא ג"כ בס' שער הגלגלים ח"ב, פרעמישלא תרל"ה דף כ"ז ע"ג.

מהראב"ד רק מאדם אחד ששמו כך והוא חכם גדול כחכמה זאת.  
והנה על היותו המחבר אשכנזי נשארה בידנו עוד עדות מפורשת.  
בכ"י גאסטר 956 ובכ"י ירושלם 404 8° נשאר לנו ספר שאשוב לדבר עליו למטה  
יען כי הוא הוא המגלה לנו את שמו האמתי של המחבר שלנו, אם גם לא  
בקשר עם פירושו לס' יצירה כי אם בקשר עם ספר אחר ממנו. לעיני מחבר  
הספר הגדול והחשוב הזה שנתחבר בערך בשנת ר' לפ"ק היה גם הפירוש לספר  
יצירה והוא מדבר על מחברו כעל חכם ידוע; אמנם היה לעיניו או נוסח אחר  
של הפירוש הזה, והוא נוסח ארוך הרבה יותר, או עמוד והרחבה, ועוד אשוב  
לדבר על שאלה זאת בסוף המאמר הבא. וז"ל ברך ר' ע"ב בכ"י ירושלם:  
„והרב הגדול האשכנזי כתב בפירוש ס' יצירה...“ והוא  
מביא ממנו יותר מעשרה דפים, עד דף ט"ז ע"ב פירוש ארוך מאד על ל"ב  
נתיבות החכמה עם כמה הרחבות ודברים בדרך אנכ ויש ביניהם שטוים על  
האדרות שבזהר, ובסוף מונה שמות לני שערי בינה (גם הם כל אורא „שכל“  
ידוע) שאינם נמצאים בדפוסים ומסוים „וביאורם כתבתיו במעשה  
בראשית בפירוש ההויות“. ובאמת חבר המחבר של הפירוש לס'  
יצירה מלבד פירושו לפרשת בראשית, אשר נזכיר, עוד „מעשה בראשית“ ומזכירו  
בפ"א משנה י"ב, בדברו על עשר כתות המלאכים (על פי הגירסא הנכונה בכ"י  
מינכן 115) ואמנם מעלות הזכרתי במעשה בראשית ובספר  
היכלות ועיין שם.

מי הוא ר' יוסף זה? הח' אהרן מארקוס נסה בשנת תרנ"ח להכריע בשאלה  
זאת ולהוכיח כי שמו ר' יוסף בן קלונימוס<sup>1</sup>; לפי דעתו היה דודו של הרוקח  
והוא המובא בפירוש הרוקח ליצירה פ"ה משנה ב' בר"ת יב"ק. וכל זה למה?  
מפני שר' משה בוטרייל בין הלשונות הרבים שמביא ממחברים שונים בפירושו  
לס' יצירה, מביא ג"כ דברי חכם ששמו ר' יוסף האשכנזי ומה שמביא  
בשמו לפ"ו משנה א' „...וגלגל אינו רוצה לומר גלגל המזלות אלא הגלגל שיש  
לשנה מקיץ לקיץ ומחורף לחורף“ נמצא מלה במלה בשם ה"ר יב"ק בפירוש  
הרוקח לפרק החמשי! ואמנם דברי ר"א מרקוס אין להם יסוד ור' יוסף בן  
קלונימוס לא היה ולא נברא. ר' משה בוטרייל ראה את הפירוש האמתי של  
הרוקח (לא את המקוצר שנדפס עם ס' יצירה) כי מביא אותו בפ"ד משנה ד'<sup>2</sup>,

<sup>1</sup> המאמר הזה הופיע בעתון שהוא יקר מציאות מאד Krakauer Jüdische Zeitung ועיין בספרי Bibliogr. Kabbalistica מספר 786. ובס' קטת הסופר, פירוש  
לחנ"ך שהוציא ר"א מרקוס בעולם שמו בקראקא תרע"ב. חוזר על דבריו ויותר על כן קובע  
פירוש הזה את שנת ד"א תתקצ"ח. וגם בשאר כל חבוריו הכריז מאד על חרושו זה.

<sup>2</sup> כבר העיר יעלינק במאמרו על בוטרייל Lit.—Bl. d. Or. 1846 עמ' 189 כי היה  
לעיניו נוסח יותר ארוך מהנדפס במנוחה.

ובפירוש זה הנדפס בשלימותו בפרעמישלא תרמ"ח בתבנית גדולה נמצא ברף י"א ע"ג, אבל מאבא מארי הרב יב"ק קבלתו גלגל המזכר כאן בברייתא וכו' והכל בא לבאר דברי הבריתא רשומאל כפי שכבר הראה צונץ (1). וכמוכן יב"ק הוא ר' יהודה בן קלונימוס אבי הרוקח. ואם כן הוא, עלינו לחפש את ר' יוסף המכבר במקום אחר.

בפירוש ס' יצירה זה באים כמה פעמים רמזים לספרים אחרים של אותו המחבר וגם קצת לספרי זולתו. מספרי קבלה מזכיר במפורש רק את ס' הכהיר (2), ואמנם ברור כשמש שגם ס' התמונה וגם ס' הזוהר היו ידועים לו ותמיהני על החוקרים שלא הרגישו בדבר וחשבו לקבוע את זמנו בערך בשנת חמשת אלפים (1240), כמו יעלינק. ובאמת כל מה שמרמז המחבר על תורת השמימות, מיוחד על ספר התמונה (3). הדרשות על מ"י ומ"ה בהקדמה (על הפסוק מ"י שם ממדיה וכו'), יסודן בדרשות ס' הזוהר, וכן ברור כי, חכמת הנחות המסתורית שלו, ביחוד בהקדמה ובפירוש לסשנה הראשונה, תלויה גם כן באידרות שכזוהר, אלא שהמחבר מרחיק ללכת בהשתדלותו להראות את התאמת בנין המוח ובנין האדם כולו לבנין העולמות הפנימיים. גם זאת ברור, כי כבר היה לעיני המחבר הפירוש לס' יצירה הנדפס בשם הרמב"ן, שהוא באמת פירוש של ר' עזרא או ר' עזריאל. הפי' המיוחד לראב"ד מעתיק לרוב את דברי ר' עזרא מלה במלה ומרחיב ומבאר אותם, ובלי ספק עשה אותו יסוד מוסד לחבורו. אף הוא כתב בזמן שכבר היו "סודות" על ס' מורה נבוכים על פי קבלה, כפי שניכר מדבריו בפ"א משנה ו', כל דבריו בראשי פרקים מוכנים לס' שקבל סודותיו מפה אל פה", ולדברים כאלה אין הכנה כי אם בזמנם או אחרי זמנם של ר' אברהם אבולעפיה או ר' יוסף גיקאטיליא, שפירשו את ס' מורה נבוכים על פי הקדמות הקבלה.

המחבר מזכיר מספריו את אלה: פירוש לפרשת בראשית. בהקדמה (תרמ"ד, דף ד' ע"א). ועיין בבראשית בפ' שפירשתיה ושם ע"ד "סים עליונים ובהם עולם שנה ונפש כמו שפירשתי בפרשת בראשית". וכן בפ"א משנה ה' שמביא פירוש קצר על נעשה אדם בצלמנו כדמותנו ומסופק, ועיין בפ' בראשית ושם פירשתי. וכן בפ"א משנה י"ב, וכבר פירשתי בו בספר בראשית מעטים אחרים (ואולי צריך לקרוא בסדר?); ובפ"ד משנה

(1) III Ges. Schriften ע' 246.

(2) בדפוס ורשה תרמ"ד בע' 43, 51, 73, 75, 77, 90 מלכר המקומות שמשתמש בההיר

בלי להזכירו.

(3) אין אני חוזר עוד הפעם לדבר על ההגהה משנת הק"ן או הק"ץ הנמצאת בהקדמה, כי כבר באה הסכמת כל החוקרים על היותה הוספה. בכתבי יד אחרים היא נמצאת בגליון, עיין למשל שמואל שניידר ברשימת כי' מינכן, הוצאה שניה ע' 74.

י"ב על סוד השמטות וכו'. ועיין בפרשת בראשית ושם ביאירתי סוד זה. מכאן נראה שחמכר חבר פירוש על פרשת בראשית וקורא אותו רק בשם זה, בלי שם נוסף. ונראה שבמקום ספר או סדר בראשית צ"ל פרשת בראשית. ומלבד מרקום שחשב כי ספר זה אבד בצוק העתים, איש לא חקר אחריו. ועוד מזכיר לפי' ל'ס' היכלות (שהוא מעשה מרכבה!) מלבד המקום שהזכרתי למעלה עוד בפ"א משנה י"א, כמו שפירשתי בספר היכלות (כן צ"ל) ובפ"ה א' על י"ב גבולו אלכסון: "ופירוש אלו י"ב... הנה פירשתי לך בספר היכלות ועיין שם ותמצאם מסודרים" (1).

והנה עלה בידי למצוא ספרו על פרשת בראשית! בספריה הלאומית בפאריס נמצא בשני כתבי יד, 841 וגם 842 ובלי ספק הוא גם הספר הנמצא בכ"י כרמלו 176 בשם "פי' על בראשית" כפי שניכר מן התיאור הקצר הבא ברשימת כתבי היד משנת תרל"ה, ולא ידעתי אנה בא ואיפה נמצא כעת. כתב היד 841 נקרא בראשו פרשת בראשית כמו בפ"י ס' יצירה והוא נכתב לפי הכתב, במצרים בשנת ש' בערך. כתב היד השני אין לו כל שם, ונכתב בשנת רכ"ד בזהראן בצפון-אפריקא. נוסח שניהם אינו משוכח ביותר וביחוד הראשון מלא קמטונים וחרוטים, שיבושים וחסרונות. וכן התחלת הספר, על פי כ"י 842:

"וזה קנני ראשית דרכו קדם מפעליו מאז. העטרה אומרת כי התפארת קנאה פי' כי כאשר נסתכל התפ' בכתר עליון והשיגה ממנו בדרך שכל ומשכיל ומושכל נולד לו מתוך שכלו אני העט' ראשית דרכו כלומר ראשית נתיבות התפתחות החכמה מכ"ע ע"י ל"ב נתיבות פליאות חכמה אשר היו בקדם ר"ל בכ"ע ור"ל כי ראשית דרכו יהיה כל נתיבותיו אשר בהם דרך להשכיל את חכמה ובינה וכ"ע אשר בהם סבה לכל מפעליו ר"ל לששת ימים שהם הגדולה והנכורה והתפארת וגו' הנמשכים מאז ר"ל מכתר עליון שהוא אל"ף הרומו אל כ"ע וחכמה זו' אל בינה ומעשיה ור"ל כל מה שפעלה התפ' על ידי כ"ע וחכמה ובינה לא הגיע לתכלית זה רק על ידי חטא' ועל ידה השיג ופעל כל ששת ימי המעשה. מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ. מעולם נסכתי ר"ל מעולם הנעלם ר"ל כ"ע פי' כאשר צפה יהו"ה בכ"ע שהוא נעלם מכל מה שזולתו והשתכל

(1) לעיני המחבר היו גם חברויות. "מעשה מרכבה רבה" (בהקדמה) ושם נדפס "דברא", והלשון נמצא אצלנו בהיכלות) ו"מעשה בראשית רבה" (מתהו דומה לג' ראשו השורי) בפ"א משנה י"א, וכן גם פ"א משנה י"ג, ובמעשה בראשית אמרו שג' אותיות הקדש הם ממזנים להגיע הסרכבות בתנועות שם המפורש ואין זה בבריותא הנדפסת בשם "סדר רבא דבראשית". בכ"י פאריס 765 באים אחרי הפירוש למ"י שני ספרים: מעשה בראשית רבא וספר היכלות, ועיין להלן.

בעומק מחשבת כ"ע וראה קושי השגתו מתוך כך ההויה בונה והאין שהוא  
הקדר מחריב בסוד בונה עולמות ומחריבן, אזי נתייעץ באדניי בסוד נסכתי  
ר"ל נתייעץ יהויה שם ההויה סמך ר"ל בעטרה הדכיקה בכ"ע הנקרא ראש  
ועטרה אשר עלולה בכ"ע נקרא מקדמי ארץ וכ"ע נקרא קדם. ועתה היא  
מספרת יצירתה והויה חלולים שבה ... [וכך נמשכה הדרשה עד] ואהיה  
אצלו אסון פי' ואהיה מורה על העלול הראשון ואמ' כי בהתחייב  
מאצילותו של עילת העילות ר"ל שמו שקדם לעולם שני' ואהיה אצלו אסון,  
ר"ל כי העטרה היתה נעלמת ומוצנעת ונסתרת בשם אהיה עד ששב אהיה  
בעין לבוש לעטרה. מלשון האמונים עליו תולע ולכן ... נקרא בשם אלהים  
[בפסוק בראשית ברא וכו'] כי הכינה וחכמה וכ"ע לא יצאו מן הכח אל  
הפועל. אמנם הכח ההוא יתחייב לחומר והוא העטרה  
של כינה כי בה היא מכוסה ולהיות בלתי נבדלת מסנו ר"ל אצולה  
ולא נפרדת לכן השכינה בו וכסיכותיו וברא בשם אלהים מכת גולמה  
יצאה מן הכח אל הפועל כי היא היתה עד שעת ועת הבריאה באמנה  
אתו ר"ל שלא גלתה סודו של כ"ע וחכמה ובינה כאשר היתה אסתר  
עם מרדכי ...".

שמחבר אחד לספר הזה ולפירוש לס' יצירה — הרו זה יוצא וניכר מכל  
הפרטים בהשוואת שני הספרים. סגנונם אחד הוא לכל דבר. השמוש של  
הסימבוליקה הספיריתית ודווקא בחלקיה המסובכים ביותר, בעניני כנויי ספירות  
שבתוך הספירות), אחד הוא. היחס והשמוש בתורת השממות אחד הוא. ההשקפות  
העיוניות וכוונת הספרים ביחסם לפילוסופיה ולקבלה — אחת הן. ומכיון שהמחבר  
מאריך כאן מאד בשאלות כאלה (ובזה עיקר חשיבות הספר לתולדות הקבלה  
הפילוסופית), בנקל ניכר מיכו. בשני הספרים מביא גם כ"פ דעות הרופאים או  
חכמי הרופאים כדי לחלוק עליהם, ובשני הספרים מראה בקיאות גדולה בחכמה  
זו וביתוד בחכמת הנתות, המקושרת אצלו בכל פרטי פרטים עם תורת הספירות.

(1) אביא רק משל אחד מבין מאות: כפי שהבאתי לעיל מהתחלת הספר. "ה כח  
המתחייב לחומר הוא העטרה של כינה". והנה בפי' סי' אנו מוצאים דרשה על  
מוצא הקרה שהוא החומר שמשמנו נהווה הרקיעים שעל ראשי החיות" ונאמר שם כי מבין  
מי יצא הקרה פי' מכת עטרה של כינה הנקראת מי יצא הקרה. וכן נמצא גם בשני  
הספרים המנהג להוסיף אחרי מלים לאין מספר כנויי ספירות המתייחסות להן (או לכתוב  
אותן מעל למלה). שזיינשניידר טעה כאשר כתב על כ"י מינכן 115 מפירוש ספר יצירה:  
Die mit kleinen Lettern eingeschalteten Sefirot-namen stehen hier nirgends  
כי בדקתי את כה"י ומצאתי כי רובם ככולם נמצאים כאן, אמנם לא בסוגרים כי אם בגופם  
הספר עצמו, ובברור נראה שאין כאן הוספה מאוחרת, אלא שכן נהג המחבר בכל ספריו. ובאמת  
כן דרכו גם כן בספר השלישי שנשאר ממנו כפי שאביא להלן.

בהקבלה לפירוש על פרק ל"ח באיוב הנמצא בהקדמת הפירוש לס"י יש כאן (בכ"י 842 דף כ"א ע"ב ואילך) פירוש על פרק מ', על סוד הליותן והבהמות, ואת שני הפירושים פותח כמעט באותה המליצה <sup>(1)</sup>. אבל כאן אין זכר ללשונות הסרובים מן התרגום הנמצאים בספר הראשון גם בהקדמה וגם אח"כ בפרשו את פ' כ"ח שבספר איוב.

הרמזים לספר בשם זה שצוינתו למעלה מתוך הפ' לס"י מתאימים לספר הנמצא בידנו. ביחוד דברי המיתוס להראב"ד בפ"א משנה ה' "ולפי שמין האדם ואישו משותף מכל הנמצאות, לפיכך יתחלף לכל מיני ואישו הנמצאות שנא' נעשה אדם בצלמנו ועיין בפ' בראשית ושם פירשתיו" מוכנים מתוך הספר שלפנינו כי שם מאריך מרף ל"ג ואילך בפירוש הפסוק הזה והולך ומבאר בכל פרטי פרטים איך האדם בבנין גופו וכו' משתתף מכל הנמצאות! וגם פירושו של המחבר לספר היכלות נזכר כאן בשם הלקוח מענינו שהוא מעשה מרכבה: "אמנם סוד זמן הוא סוד י"ב הוי"ת ועיין בפ' המרכבה אשר פירשתי ותמצא הכל מבואר ומסודר" (כ"י 841 דף 82<sup>a</sup>) ועוד הפעם שם (דף 94<sup>b</sup>) "ועיין בפירוש המרכבה". וכן מוכיר כאן גם את שתי הבריות: כמעשה מרכבה רבה תמצא כי חנוך הוא מטטרון (דף 130<sup>a</sup> ובכ"י 842, דף 78), וכן: "ובין כל ארץ וארץ רקיעים וגלגלים חמה ולבנה וכוכבים ... וכסדר זה עד הארץ העליונה .... ועיין כמעשה בראשית רבה" ... (דף ז' ע"א), וראה למעלה בהערה.

המחבר הביא כאן עוד ספרים אחרים אשר חבר: פירוש לספר איוב ופירוש לס' תהלים. את הראשון הזכיר רק פעם אחת (כ"י 842 דף כ"א): "כבר ידוע הוא שאיוב כפר בעונש ובגאולה ובשכר המצוות ובג'ע ובגיהנם ובהשגחה וברין בני חלוק כמו שפירשתי בספר איוב", וכזה מוכנת חבתו היתרה בשני הספרים להביא דרשות על כתובים מס' איוב! את הפירוש לתהלים מזכיר פעמים: "ובמזמור הללו את ה' מן הארץ סדרי כל הנבראים והיצורים כולם והמעשים כבר פירשתי בפירושי תהלים". ואותו המזמור נזכר אחרי הלשון שהבאתי למעלה, ועיין כמעשה בראשית רבה ובפ' מזמור הללו את ה' מן השמים שפירשתי" (כ"י 842 דף ז' ע"א).

גם שאר פרטים ראויים להזכיר אותם כאן. כמעט כל פרק קטן מתחיל כאן, כמו בפ' ל"ט יצירה, בראשי תיבות דאחב"ו (= דע אתה המעיין במאמר זה) פתיחה שנשתמשו בה גם שאר מקובלים בדור הרשב"א, כמו בעל הפירוש

(1) בהקדמת ס' יצירה נאמר: "אתחיל לפרש מענת אחד מספר איוב וכו' ותבאר..." (וכפר' בראשית פותח: "נראה לי לפרש ענינה אחת (!) מספר איוב כדי שיתבאר [בכ"י 841 שיתבאר] לך...").

אור הגנוזי לספר הבהיר שהיה אחד מתלמידי הרשב"א. אבל רק בשני הספרים הנזכרים מרבה להשתמש ברית אלה כי כן עד שנעשו לאבן בוחן, לבחון ולדעת בהם זהות המחברים. המחבר מזכיר כאן עוד את הרמב"ן (842 דף ח' ע"ב), והרב רבי משה בן נחמן ז"ל תירץ... והלשון מפירושו לתורה. שם דף ל"ב ע"א מביא: יש מהשדים קצתם תמורות אמ"ש וקצתם תמורות בג"ד כפרית וקצתם תמורות הויז חמ"י לנס"ע צ"ק ולפי תמורת בג"ד כפרית שמשו בשעות ותמורת הויז חמ"י... בחדשם והבן זה כי (הוא) המפתח אשר בו יפתח קריאת השדים והרוחות ושמושם כמו שמבואר בשמושא זוטא ושמושא יקרא שמושא רבא ושמוש המרכבות שמושא רבא דרבא, וכבר דברתי על ספרים אלה במקום אחר<sup>(1)</sup>. כאן אמנם מזכיר יותר מבשאר המקורות שאינם יודעים כלום על שמושא רבא דרבא! גם את ס' הבהיר מזכיר שתי פעמים בשמו, בפעם השניה לענין, רבא ברא נברא וכאן נמצא גם ענין הל"ו תנועות שעל צירופיהם מיוסד התואר ליצירת הגולם לפי מסורת חסידית אשכנזי. אחרי ענין זה, לפני הפי' לפסוק זה ספר תולדות אדם, חסידים בכ"ו 842 שני דפים. בין דף 77 ודף 78<sup>a</sup>, כפי שניכר גם משומר הדף וכן המלה הראשונה בדף 78. הדפים האלה נמצאים בשלמותם בכ"ו 841, דף 126<sup>a</sup> עד 129<sup>b</sup>, ודווקא כאן באו שני דברים חשובים: מאמר מפורש מספר הזוהר, אם גם לא יזכרהו כשמו וז"ל בדף 128<sup>b</sup>, וכן אמר הרב הקדוש ר' שמעון בן יוחאי: חיביא נפשאן דילהון אינון מויקי עלמא והוא מאמר בס' זוהר חלק ג' דף כ"ה א', ובוה הרוחנו גם ראה חיובית שהמחבר ידע את הספרים המיוחסים לרשב"י. ומלבד זה בא כאן, בדף 128<sup>a</sup>, ספור ממעשה נורא על מכשפה אחת וטיתה<sup>(2)</sup>. ובסוף הספור כותב המחבר, וכן קבלתי שכך קרה בימי ר' יהודה החסיד בן רבינו שמואל הלוי בית אב למשפחותינו<sup>(3)</sup> ומכאן יוצא ברור שהמחבר היה מצאצאי ר' יהודה החסיד כפי שכבר הזכירו ברשימת כיו פאריס. וכאמרת ניכר מן הספר שהמחבר היה אשכנזי שחי בין הספרדים, ובוה כוון כבר ר"א מרקוס אל האמת במאמרו הנזכר. כבר העירו בצדק על שטות התנועות אצל בעל הפי' לס"י, שהם שמות הנוהגים אצל האשכנזים, וגם בפרשת בראשית כותב כמעט תמיד שורק במקום קבוץ שפתים. ויתר על כן: הוא סבאד מלים קשות, בפירושו הארוך על פי הפשט לישעיה ג' (3).

(1) במבוא ל"קבלות ר' יעקב ור' יצחק, מדעי היהדות ב' עמ' כ"ח.

(2) מצאתי את חסרון הדפים הנזכר רק בהשוואתי עכשו את ציוני מתוך כ"ו 841 עם הצלום השלם מכ"ו 842 אשר הבאתי אתי לספריה שלנו ועל כן אין העתק מדויק בירי. אבל הספור נדפס כבר בס' אחד מספרי הרדב"ז כפי שאביא בסוף המאמר הזה.

(3) הפירושים האלה מלאים ענין מצד תולדות התרבות. ראוי למשל לציין כי המחבר כבר משתמש במלת כומז כמובן של cingulum castitatis שכן הוא מפרש: ושמעתי כי הקשורים הם הכומז והם שני כלים ונקשרים ונסגרים במפתח כדי שלא יגשרו בתוליהן וגם שלא תבא לדבר עבירה.



(על סוד כ"ד תכשיט חוה!), בלשון אשכנז, ולשון קטלן (כן צ"ל) ולשון ערב בצדה. דף 67<sup>ב</sup>: „שביסים... יש מפרשין כתר שנותנין עליו כעין שבכא ורשת העשוי ממרגליות, בלשון אשכנז [המלה עצמה חסרה!] ובלשון פולן פריקלמ' ולחלן אוכית שבמקום פולן צ"ל קטלן, וגם מזה נראה שהמחבר היה חי בקטלונאי (ברצלונאי?). 68<sup>א</sup>: „בתי הנפשים קורין לו בלשון אשכנז הפטיל". 68<sup>ב</sup>: נפך תרגומו איזמרגדון ושמו זמרק בלשון אשכנז. 69<sup>א</sup>: „שהם בורלא הוא פיריל בלשון אשכנז ובלשון ערבי אלג'זחר". 70<sup>א</sup>: „התכשיט ששמו קרצבה בלשון אשכנז" (בכ"י 841: קורצבה). מלים רומאניות מכיח המחבר בשם „לעז". 23<sup>ב</sup>: אבנים יקרות הנקראים קרבונקלוש בלשון לעז, וכן 68<sup>א</sup> על מיני בגדים „יקראו גינדא בלעז". כבר הזכרתי שהמחבר ידע את קבלת האשכנזים בעניני הגולם, וכן גם בפ' לס"י פ"ו משנה ר' דורש את הפסוק „ואת הנפש אשר עשו בחרן" בעשיות נפשות ע"י ס' יצירה, דרשה הנמצאת אצל הסידר אשכנז או במדרשים שהיו בידהם<sup>1</sup>). מצד אחר אפשר להוכיח שהמחבר באמת חי בספרד שכן לשונו בדרך כ"ח ע"א: „פעמים יהיה הרוח חוזר אחר שימות וראיתי אני אשה אחת שיצתה [נשמתה] והיתה כך מתחלת הלילה עד קרוב לחצי הלילה ופתאום קמה וישבה, אמנם נשארה אלמת בלי דבור אמנם היתה שומעת והיתה סגדת עתידות וחיותה קרוב ל"ו שנה אחרי זאת בעיר ברצלונה בארץ פולן". ברור שאין כאן כוונה לעיר בארץ פולניא כי אם לברצלונה בארץ קטלונאי, וא"כ גם למעלה יש לקרא במקום פולן: קטלן או קטלניא. (בכ"י 842 הגירסא משובשת עוד יותר: „בעיר ברצלונה בעיר פולן"). חשגואה מתבארת בנקל, כי ככתב הישן אותיות פ"ו דוסות מאד מאד לאות ט' (בכ"י 842 לפעמים כמעט שאין הברל ביניהן!). וכנראה נפלה הקוף מאחת ההעתקות הראשונות, וקראו במקום טלן פולן. מכאן יש לשער שהמחבר חי בברצלונה.

את זמנו אפשר לקבוע מתוך דבריו על שנת הגאולה. דף 841 (בכ"י 841) דף 122<sup>א</sup>) מביא גם הוא את שנת קר"ח כשנת הגאולה „וידוע הוא". המחבר, איפוא, כתב בין זמן התגלות הזוהר ושנת ק' בערך, ולפי דעתי יותר קרוב לקבוע את זמנו בתחלת התקופה הזאת, כי לדעתי היה בן דורו של ר' דוד בן יהודה החסיד. ואולי יש לקבוע דבר ביתר ביטחון מתוך מה שאזכיר להלן מלשונות ספרי פלסופים שהובאו בספרו.

מכיון שהמחבר מצאצאי ר' יהודה החסיד הוא, קרוב היה לחשוב, על פי דעות חוקרי זמנו, כי הוא הוא ר' דוד בן יהודה החסיד, שעליו

<sup>1</sup> עיון למשל בפירוש המיוחס לר' סעדיה גאון. בחקדמה הנדפסת מתוך כ"י מינכן

אאריך במאמר הבא אבל השקרה זאת מתבטלת בהשוואת ספריהם. אמנם קבלתם בכמה דברים קרובה כלי ספק, ואני מאמין שידעו זה את זה, אבל השנויים במגנונם ובתכונת ספריהם עמוקים מאד. גם נמצא בידני „מעשה מרכבה“ של ר' דוד בן יהודה ואיננו לפי רוח שני הספרים הנזכרים. בין סגנון שניהם אין צל של דמיון. גם יחס שניהם לסי' הזהיר שונה לגמרי: ר' דוד בונה את רוב ספריו על הספר הזה ומעתיק אותו ומפרש אותו, בשעה שהמחבר הזה רק רמז לו, אם גם ברמזה ברורה, אבל אינו עושה את הזהיר לסיפור חבוריו. גם קשה היה לבטל את המסורה הישנה שהזכרתי שעל פיה היה איזה ר' יוסף מחבר הפירוש לסי' יצירה. ואמנם כן מצאתי מי הוא ר' יוסף זה ומה שם אביו, ועל פי שנים קדים יקום דבר זה:

(א) בכ"י גאסטר 956 הנמצא כעת עם כל האוסף ההוא בכרישט מוויאום<sup>(1)</sup>, נמצא ספר גדול על דבר יסודות תורת הקבלה, בלי שם ובלי שם מחבר (ועוד איחד לו מאמר לחוד). ספר זה לא נתחבר אחרי שנת ר' בערך. חלקים אחדים ממנו נמצאים גם בכ"י גאסטר 720, וכמעט כל הספר (אבל ג"כ בלי ראש ובלי סוף) בספריה הלאומית בירושלם כ"י עברי 404 80. אבל בכ"י הזה חסר כל הלשון הבא למטה כי חסתיק קצר באותם הפרקים. בעל הספר הזה בדבריו על תורת השמטות ועל הויבול הגדול (של חמשים אלף שנה) מזכיר כמה ספרים המדברים בענין זה, וז"ל בדף 49<sup>a</sup> (בכ"י ג' 720 בדף 251<sup>a</sup>), „ועיין בפרשת בהר סיני לרבן של ישראל הרמב"ן ז"ל ... וגם שני המאורים הגדולים שבארו סודות הרב הם הרחיבו הענין וביארו זה הסוד כמו שקבלו משני הרבנים הרשב"א ז"ל והרב"ד יום טוב אלשיכ"ל ז"ל 2 וג"כ הר' בחיי חריון שהוא מצניז אצל כל בר ישראל 3) בפרשת בהעלותך וג"כ בפרשת בראשית לקנה כן קנה 4) ובמראות

(1) וכן חן גם לדיד משה גאסטר וגם למנהל המחלקה המזרחית שבכרישט מוויאום שהסכימו לשתוח לפני את האוצרות הגנוזים באוסף ההוא שעדיין לא נמסר לשמוש הקהל.

(2) נראה שכוונתו לר' שם טוב בן אברהם ׳ן גאון בעל סי' כתר שם טוב ולר' יהושע ׳ן שועיב בעל פירוש סודות הרמב"ן. שני הספרים נתאחדו בכמה כתבדיו ונזכרו זה על יד זה גם בשאר ספרי קבלה. עיין למשל בס' כתם סו (פי' על הזהיר) לר' שמעון לביא דף רי"ג ע"א ואילך.

(3) הערה זאת איננה בכ"י גאסטר 720. זוהי עדות מלאה ענין המעידה עד כמה היה פירושו של ר' בחיי נפוץ בדורות הללו! בכ"י 720 מוסיף אחיו עוד „וג"כ ספר הבהיר לר' נחוניא בן הקנה“. ואין לרמזה כזאת מקום כאן, כי אין בספר הבהיר שום רמז לתורות אלה.

(4) זהו הרמז היותר קרום לסי' הפליאה בספרות הקבלה. ואין להתפלא עליה — חרי גם בידני נמצא עוד כתב יד מהספר הזה משנת קע"ה. כידוע. ולשווא אחרו אותו המבקרים יותר מדי.

הצובאות<sup>1</sup>) ובפרש' בראשית לר' יוסף ב"ר שלום אשכנזי ו"ל ולכן אני העני עלה בדעתי לכתוב כאן מה שמצאתי בדבריהם. בכ"י 720: ובפ' בראשית לר' יוסף בר שלום האשכנזי. הרי לנו השם המדויק של הספר הנמצא בכ"י פאריס, ושם מחברו ר' יוסף מתאים באמת למסורת הראשונים על בעל הפי' לסי'. והמקום על תורת השמטות נמצא כאן באמת בדף 70 (כ"י 841 דף 114), כי שם מכאן את פרטי התורה הזאת שרומז עליה בקצור במקומות אין מספר בשני ספריו. וגם הכנוי האשכנזי בשם המחבר כאן בא לקיים את המסקנא שהמחבר היה אשכנזי שהיה ח"י בספרד.

(ב) כפי שראינו, הכר בעל הפי' לפרשת בראשית גם פירושים לתהלים. ומקצת הפירושים האלה עודם נמצאים בכ"י פאריס 765 — אחרי פירוש ס' יצירה המיוחס להראב"ד, "מעשה בראשית רבא" וס' היכלות, ובראשו כתוב (דף 162<sup>b</sup>): אתחיל לכתוב פי' תהלים שחבר הרב הגדול ר' יוסף בן מורי הרב הגדול ר' שלום ז"ל ושם נמצאים עוד הפירושים למזמור קמ"ד עד קמ"ב (בסדר מהופך) — ובפרשת בראשית מזכיר את פירושו למזמור קמ"ה. כי זהו הפירוש הנזכר, הרי זה ניכר מכל הפרטים. כל מה שאמרת למעלה על הצד השווה שבין פירוש ספר יצירה ובין פרשת בראשית, הריחו ניתן להאמר ג"כ על הספר הזה או שרידיו הנמצאים כאן. אבוא כאן תחלת לשונו:

"ברוך ה' צורי ר"ל שיתברך הנכתב (תפ') מן הנעלם (כ"ע) ובכלל הנכתב כלל הנקרא במלות צורי (עט) והוא מלשון צורה כי כל הצורות הספירות כלם נראים בו כצורות הנראות במראות הצובאות ולפי שהיא כוללת כל צורות העליונים וכל צורות של מטה הימנה לפיכך נקראת צור ונקראת צורי. המלמד ידי לקרב פי' ידי אל אלהים כי הם ידי ה' שני וטינך ה' נאדרי בכח וגו' ופי' קרב הוא ג"כ מלשון מלחמה קרבא. אמנם ר"ל כי קרב הוא להלחם לתמורות התפ' אשר נקרא אני ה' בקרב הארץ והוא עשו ואדום וסמאל הרוכב על הנחש. ואצבעותי למלחמה פי' להלחם מלחמת ה' בגאון מלכותו על מלכות הרשעה צוררי ושראלי. כי יס"ב [עשר ספירות בלימה] מספר עשר אצבעות...."

בששה דפים שנשמרו כאן, באו רמזיה אחת לבחיר בצורה הנחוגה בפרשת בראשית ובפי' ס' יצירה: והוא סוד נשואות כפום ועיון בבהיר (דף 166<sup>b</sup>) וכן בדף 168<sup>a</sup> רמזיה אל "תפלת ר' נחניא בן הקנה ועיון שם". גם כאן כמו בשני הספרים האחרים מוסיף תמיד כנויי הספירות אחרי מלים חשובות. גם ר"ת דאחב"ז אינם חסרים.

<sup>1</sup> הוא ספרו של ר' דוד בן יהודה החסיד שעליו אדבר במאמר השני. והלשון שהמחבר רומז לו נמצא גם שם בפר' בחר.

אחרי שקלה בדינו למצוא מי הוא המחבר, יש לקוות שבמשך הימים יתגלו אולי מקורות אחרים שיפיצו אור על המקובל הזה. וכאן ראוי להקדיש עוד טלים אחדות לספרו על פרשת בראשית.

יחסו הפולמוסי לפילוסופים מכית מדרשו של ארסטו (שכבר אצלו נזכר כמה פעמים בהוספת שר"י) בולט מאד. הוא מדבר על "שנעון המתפלספים" (בענין ה"תנועה הטבעית") ברף ל"ד ע"א וכיוצא בזה. וכן נלחם גם בפירושו ל"מ" ב"רמיונס המשקר" של הפילוסופים (לפ"א, משנה ו'). ביחוד שתי תורות עוררו את התנגדותו: תורת הקדמות והתורה שאין חומר בעולם הגלגלים: בשני ספריו חוזר ומדבר בגנות הדעות האלו במקומות אין מספר. אמנם גם דעות רבות אחרות, בדבר ההשגחה וכו', הן אבני נגף בעיניו. מדף מיד ע"ב עד נ"ג ע"א באו תשעים וארבע הקדמות הפילוסופים וסתירתם ע"י המחבר, אבל אין "סתירה" זאת אלא פירוש ועיקום ההקדמות חלילה על פי תורת הספירות. החלק הזה הוא כן חסעניניים ביותר וראוי היה לכוא בדפוס (1). יחסו לרמב"ם גם כאן חיובי לגמרי וזה לשונו ברף ר"ז ע"א על "הכופרים": "ושמו המצות למנהיגים ולרפאות הגוף כי בסבת רפואת הגוף יתרפאו מדות הנפש והתכלית במצות אצלם להתפלסף ותכלית הפילוסופיא היא להנאות (2) בזה העולם. אבל מה שהם אוסרים כי בהשגתם השכלית ידבק שכלם באמתת השכל הפועל על דרך חכמי הטבע לא יתכן זה כי ההשגה היא הצורה ואיך תתקיים צורה בלי חומר ר"ל נשוא בלי נושא, עד כאן הגיעה כפירתם. ואתה בני שמע בקולי ואל תלך בדרך אתם מנע רגלך מנתיבתם כי תכלית כל ההשגות היא אחדות ה' ית' והיותו לא גוף ולא כח בגוף וזו ההשגה אפילו תינוק בן שלש שנים הוא יודע זה בדתו הקדושה בקבלה מפי הנביאים ולא על דרך כפירה בה' ובתורתו... ולכן רגליהם לרע ירוצו ויטהרו לשפוך דם ולנאוף ולעבור על כל התורה כולה. וכבר יצאנו לדבר ברברים אחרים אשר אין ראוי לזכרם בספר תורת ה' אך שם רשעים ירקב. ולא די לצרה הזאת, אלא כל צרותם וטעותם

(1) ד"ר המחבר בסוף מגין ההקדמות. ברף מ"ח ע"ב: "יש לך לדעת כי כל תורף דברי הפילוסופים ומופתיהם קבצתים לך הנה במספר צ"ד הקדמות ואם תבין סדורם זו אחר זו תדע מתוך סדורם מופתי כל אחד מהם וגם תדע מה שנפלה הטעות בדבריהם ואם תראה שחזרתי ושנית הקדמה אחת מהם פעם פעמים ושלוש הוא כדי לבאר כי שאר הקדמות אשר עמה בסופה ובהקש ההקדמה הנשנית, ועלה בדעתי זו הכוונה כדי שלא ישאר ספק על הקורא בזה ויתבאר כל הקדמה והקדמה לפי עניינה ולפי דעת ארסטו שם רשעים ירקב כדי שלא יאמרו בעלי ריביו לא הבינו דבריו ואמנם מה שתמצא הפך מדעתו הוא מה שהעירונו לבעלי הדת שישתכלו וידעו כי הם הם בעצמם ר"ל מפרשי דברי ארסטו והחולכים אחריו טעו בענין ההקדמה ההיא והבינו הפך כונתה". דעת אלאשעריה וכת אלמעתוילה שזכרו כאן פעמים אחדות נודעו למחבר בלי ספק מפי הסורה.

תולין בהרב הגדול רבי' משה בן הרב רבי' מימון ז"ל וחלילה וחם שדעת הרמב"ם ז"ל נטה לאחת מאלו הדברים ויסבר פי דוברי שקר הדוכרות על צדיק עתקי. וגם כפי' ס"י כותב ע"יו בלשון כזה (פ"א משנה י'): "ומה שהכילו המהבילים ואמרו כשיתעורר אדם לדברי שיר שזהו רוח הקדש, ח"ו שיתיה שיכוין לזה הרמב"ם ז"ל וס' קס בגאונים כסוהו..." המחבר ידע בעלי האליגור ריוציה הקיצונית והם אצלו כמעט במדרגת הנוצרים והישמעאלים וכן לשונו המלא ענין בדף ע"ה ב'.

כן עתה בעונותינו אחרי שמפני חמאינו גלינו מארצנו ומתחת ידי ה' להיות תחת יד עובדי ע"ז כופרים בדת בתורת משה ... כמעט שחזרו כל העולם לע"ז כאשר בתחלה. כי הנוצרים עובדים ע"ז גמורה. וגם בני הישמעאלים מאמינים בממורדו<sup>(1)</sup> וכופרים בתורת מרע"ה וגם הם עובדים ע"ז כי שמעתי אומרים כאשר הם הולכים למכה מקום קבורתו של ממורד<sup>(2)</sup> שהם לובשים בגד אחד ארוג ואין בו תפירה כל עיקר והוא פתוח מצד הגב מן הצואר עד התריץ מקום יציאת הצואה וילבשו הכגר ההוא וישימו אחוריהם אל היכל נביאם ויכרעו ואחוריהם פתוח אל היכל נביאם אזי יורקו אבן לפתח היכל נביאם ואם יכנס האבן להיכל הנוכח ישמחו. וצא וראה והשתכל בטפשותם של בני עמנו שמשבחין ומפאריין את אמונת הישמעאלים ועובדים על מה שכתוב בתורה לא תחנם לא תתן להם חן. ולא דים אלא בשעה שהם מעידים בעת זמן קבוצם יענו היהודים העניים אשר אין להם דבר מן הדת ויעירו עמם ויאמרו שמע ישראל וגו' ואח"כ יפליגו בשבחם את עם הכוזי הכוזי ההוא וזה גורם להם ולבניהם להרבה בהם ולהקל בדת ישראל הקדושה ולכפור בתורת ה' וללכת אחרי תוהו והכל של הגוי הכוזי ואיננו תמה מן טפשי עמנו המתעסקים בשבחם אלא גם כן אותם שהם סבורים שעלה בידם דת ישראל והם קצת מנהיגי הקהלות יעירו בשבחם וביחדם את ה' ית' (ז) ולא די לצרה הזאת אלא שגם קמו בעדתנו אנשים נקראים חכמים בעיני מי שאינו יודע דתו ומבור שעלת בידו אמונתו והם מפרשי התורה על דרך הטבע עד שפירשו התורה על הקדמות ואמרו כי אדם וחיה הם צורה וחומר ושמים וארץ האויר שממל' לניצוץ השמש ומפרשין התורה כולה על דרך הקדמות ולזה קוראים סודות ולכן מוכרח הדבר מצד קדושת שמו לבא משה ה' ולחדש את תורתנו ר"ל לדורשה להמון העם ולבטל דעת הקדמות ודעות עובדי ע"ז.

<sup>(1)</sup> ממורד אותיות מוחמד!

<sup>(2)</sup> והשוה עם דבריו אלה את דברי ר' משה די ליאון בס' שקל הקדש (לונדון תרע"א) ע' 65-66 שגם הוא לוחם אותה המלחמה! וזה בערך דור אחד לפני ר' יוסף האשכנזי.

כנראה מתכוון המחבר לספר מיוחד בכל הפולמוס הזה. גם ברף ל"ז ע"א מוכיח לאותו החכם מ, בעלי הטבע" בלשון נוכח ומביא דרשותיו: „ואתה רשע מה לך לספר חקי אחרי שאין בלכך חרוש העולם ולא נבואה מה לך אצל תורת ה' עד שתבא לפרשה עם שכפרת בה' וכתורתו". אמנם יש גם שמביא דברי החכמים ומסכים להם. ברף ס"ז ע"א בדברו על ענין הנבואה מביא לשון זה ואולי יגיד לנו אחר החוקרים את מקורו:

„וכבר כתבו חכמי הפילוסופים בענין הנבואה אמרו דבר וזה לשונם: אינו רחוק שימצא איש מן האנשים שיתדמו לו עניינים בהקיץ כערך שיתדמה לחולם בחלום וכל זה בבטול ההרגשות או עומד בהקיץ. אחרי שאותיות השם המפורש לנגד עיניו במראות הצובאות פעמים ישמע קול ורוח ודבר ורעם ורעש בכל כלי חוש השמע. וכן יראה בדמיונו בכל כלי הראות וכן יריח בכל כלי הריח וכן יטעם בכל כלי הטעם וכן ימשש בכל כלי המישוש וכן יהלך ויפרח וכל זה בעור שאותיות הקדש לנגד עיניו. וצבעיו מלובשים בו וזה תרדמת הנבואה (1). ובסור מעליו המראה של כבוד ה' יסורו מעליו כל דמיוני הנבואות. ותדמה של דורמטיה פי' תרדמה של סילוק ההרגשות וסילוק כח החכמה והבינה והדעת ויחול עליהם רוח שטות ורוח תסודות שני אין רואה הרי נסתלק מהם כח הראות, אין יודע: סילוק הדעת, ואין מקיץ כי ה' לא ממכם, הפך מן מה שנאמר הקיצותי כי ה' יסמכני. כי ה' שהוא החיים יסמכני מיד ושוב החיות".

ר' יוסף בר שלום מביא ומבאר כבר את הניטטריא המפורסמת אלהים = הטבע. ברף ל"ה ע"א: „כח הקושר כל האיברים קצתם בקצתם ושומרו ודוחה מעליו מה שראוי לדחותו וקראוהו הרו פאים טבע ואנחנו קוראים אותו אלהים". וברף כ"ה ע"א מאריך בדבר זה בסוד הטבעים השונים וכחותם „ואם תבין דברי אלה תוכל לדעת מהות הטבע מה היא ולכן אמרו הסגמטרים (2) הטבע" בניטטריא אלה"ם". בתחלת הספר נמצא גם פירוש קצר על האותיות על פי דרכו (דף ר' ע"א"ב). בחלק האחרון יש סודות רבים וארוכים על איסורי העופות הטמאים. גם ראוי להעיר שכבר נודעת לו לשון הגנבים מעשה בכל יום שהגנבים והשוללים והרוצחים והמנאפים להיותם יראים לכל והוא מביא אותה להראות כמה נקל הוא לכדות „לשון" על פי הסכסח: „הנה

(1) המחבר מפרש כנראה את הסמטרי בבראשית רבה פ' יז „שש תרומות הן תרדמת שינה ותרדמת נבואה ותרדמת דורמטיה".

(2) פועל זה נשתמשו בו כבר בדורו של ר' אברהם אבולעפיה. שמעיר על פירוש ס' יצירה של מורו ר' ברוך תוגרסי. שהוא כולו „מגוססר ומנוסר ומצורף ומומר" (בית המדרש לריא ועלינק חדר ג' ע' XLIII של הסבוא).

יתפרסמו מעשיהם לפי שמעשיהם [?חסרה מלה] מסכימים בשמות בקריאת הגנבה וחרציתה והניאוף ואין בזה חכמה עד שואמר השם ית' למלאכים שבקריאת השמות גדלה חכמת האדם מחכמתם... (דף ס"ג ע"ב). בשני ספריו הגדולים של המחבר אין זכר לענין ארבעה העולמות אבירע. במקומות שונים מזכיר סדרים שונים של העולמות שמתאימים אמנם זה עם זה רק שלפעמים מאריך ולפעמים מקצר, הסדר הארוך ביותר נמצא בפ' בראשית בדף כ' ע"א: „נמצא כי חמש עולמות הן עולם הגלגלים עולם האש עולם האויר עולם המים עולם העפר חוץ מעולמות המלאכים ועולם התמורות ועולם המרכבות ועולם היחוד ועולם הנעלם" הרי עשרה עולמות. בפ' ס' יצירה מונה (בהקדמה דף ו' ע"ג בדפוס חרמ"ד) את עולם הגלגלים, עולם המלאכים, עולם המרכבות עולם הספירות ומעט לפני המאמר הזה בתור עולם עליון: עולם הנעלם. אבל גם עולם התמורות (שהוא עולם הסטרא אחרא של הזהר) נזכר כאן הרבה פעמים. ולפי דעתי יש לפרש על ר' יוסף בן שלום האשכנזי את רמזותיו של ר' משה בוטריל בפירושו לס' יצירה. הוא מזכיר ארבע פעמים את ר' יוסף האשכנזי: פ"ב מ"א ופ"ב מ"ו מביא דברים מספרו „כתר תורה" ואין כל ספק שספר זה לא היה ולא נבוא, שהרי ר' יוסף מביא (במאמר הראשון) את ספרו של ר' אהרן ראש ישיבת בבל בתוך דבריו, וכאמת כל אותו המאמר בא לבאר „שמות" אחרים הנזכרים בס' הבהיר וברור שיש כאן זיוף. אבל כאן כמו בשאר מקרים האישים חנוכרים הם אישים הסטוריים ולא בדויים, רק כל מה שנאמר בשם, לא יצא מהם; ואמנם נראה לי שצריכים להאשים את ר' משה בוטריל עצמו במלאכה זו, שהיה מחלק דברים ומאמרים שמצא בספרי זולתו ולפעמים אולי גם דבריו עצמו ויחס אותם לאנשים גדולים ככל העולה על רוחו. הרי כן עשה למשל גם לר' יהודה בן נסים מפא"ס שאמנם היה חי ואמנם חבר פירוש לס' יצירה (הנמצא עוד בידנו בכ"י פאריס 764) אבל אין בספר הזה אף צל מסה שכא אצל ר' משה בוטריל בשמו! והוא הדין לר' יצחק ב"ר שמואל, לר' מאיר בן טודרוס הלוי ולכמה אחרים וגם לר' יוסף האשכנזי שכנראה היה לו עוד שם גדול בזמנו של ר' בשה בוטריל. בפ"ו מ"א מביא אותו ואינו מזכיר שם ספרו, אבל הדברים לקוחים מפירוש הרוקח לס' יצירה וכן מביא אותו עוד הפעם שם משנה ג'.

האם לא נמצא זכר לספריו אצל מקובלים אחרים? מראש חשבתי למצוא עקבותיו בס' הפליאה והקנה. אבל כנראה בעל הפליאה לא ראה את הפירוש לפרשת בראשית כי איננו משתמש בו עד כמה שיכולתי לברר. אבל השתמש בפירושו לס' יצירה שהיה כנראה מצוי יותר — כפי שמעידים על זה גם כתבי היד הרבים שנשארו לנו! וכבר עמד על זה ר' משה קורדוכירו שאומר עליו

ש. נתחכם לכותכם [את דבריו על ל"ב נתיבות החכמה] בשם מגידים" אף על פי שבאמת העתיקם מתוך פירושו של ר' יוסף הארוך. ובאמת כל החלק מדף ס"ב עד באמצע ער דף ג' ע"ב (עפ"י דפוס קארעין) לקוח משם, עם פירושי בעל הפליאה שיש בהם ענין רב להבנת ה"הקדמה" והפירוש למשנה הראשונה.

אבל מצאתי שר' דוד בן זמרא (הרדכ"ז) ראה את ס' פרשת בראשית, וגם הוא ראה בלי ספק כתב יד בלי שם המהבר כמו ג' כה"י שנשארו לנו, שכן דבריו במספר מצודת דוד (י) בדף ס"ג ע"ג: "וז"ל אחד מהגדולים כפי פרשת בראשית רבה ולא ידעתי שמו לא תלין נבלתו על העץ..." והוא מביא שם כל ספור המעשה הנמצא בכ"י פאריס 841 בדף 128 כמו שהזכרתי, עד: וכן קבלתי וכו' על יחוסו מר' יהודה חסיד. ועור מביא בדף ל"ה ע"ד עד ל"ו ע"א מאמר ארוך, "ראיתי לשון א' מגדולי העבודה הזאת (2) בענין הטמאים וז"ל..." ומביא שם כל המאמר על הטבע (עם הגמטריא שהזכרתי למעלה) באריכות וקצת מפירושי המחבר על העופות הטמאים, והכל נמצא בכתב יד פאריס, ומסיום, ועל דרך זה פירש כל העופות הטמאים וח' שרצים הטמאים כי כולם תמורות הפכיות לקדושה עליונה. וכן מביא בדף ס"ד ע"ב, "לשון אחד מהחכמי הקבלה" על המדרגות השונות של "מים" מהורים וטמאים, והוא מס' פרשת בראשית. כפי שהזכרתי למעלה, גם כ"י 841 נכתב במצרים, ארץ מגורי הרדכ"ז באותו הזמן, ואין איפוא להתפלא שהספר הגיע לידו.

ובסוף אזכיר גם דברי האחד המיוחד בין המקובלים שהעיון לכתוב נגר פירושו של ר' יוסף לספר יצירה והוא ר' אליה בנימין בנימיואנו בס' אגרת חסידות (3). וכן לשונו בסוף הספר (ע' 68 בדפוס): "ובכלל אומר לך שתוהר גם כן מאד מחבורים המשובשים שעשו עצמם מקובלים וראיתי מקצתם מנשימים לפי תומם ומצאתי חכם אחד שעשה פירוש לס' יצירה ואמר שכל הנמצאים מהכתר ולמטה הם מאמתת החומר הראשון (4)

(1) הם טעמי המצות בדרך הסוד. נדפס רק פ"א בואלקווא תרכ"ב. הספר נתחבר כפי עדות המחבר בדף מ"ה ע"ב בשנת ש"י.

(2) העבודה הזאת" וזהי הקבלה, וכן גם לשון מחברים אחרים. בעל הספר הנזכר למעלה מכ' גהספר 956 אומר ג"כ: "ומה שזכיר תמיד בעבודה הזאת כי ע"ס הן הן עצם האלמות..." (בכ"י ירושלם בדף הראשון). ומכאן השם המצוי אצל בעל ס' מערכת האלהות ואחרים, שקוראים את המקובלים "בעלי עבודה" סתם.

(3) נדפס על ידי גרינוס בשנת תרע"ב בלונדון.

(4) והוא באמת לשונו של ר' יוסף האשכנזי בתחלת הקדמתו אחרי שמנה את ל"ב אלהים שבמעשה בראשית.



והנה הרע לוטר מן הפילוסופים שהם לא ירצו שהשכלים הנכבדים יכנסו תחת ההיולו וגם לא הנלגלים... ומלכו הוציא מלין ורצה לפרש הנ' שערי בינה והל"ב נתיבות החכמה. השמר לך אל תפן אל און כי הם המקצצים בנטיעות ואם משה לא השיג שער הנ' כל שכן שלא השיג הל"ב נתיבות שהם למעלה... והוא המקובל היחיד שמבטל דברי החקירה המפורסמת לפירוש מ' יצירה!

### (ב) ר' דוד בן יהודה החסיד נכד הרמב"ן

ימים רבים עברו עד שהחוקרים שמו לבם לחקור על החכם הזה ורק עכשו, הקים את שם המת"ח מרמורשטיין בטאטר ב"ירחון" הגרמני<sup>1</sup>. אבל גם מרמורשטיין לא ראה כי אם אחד מספריו הוא מ' אור זרוע ובשאר ספריו לא עסק, וכן השאיר לנו עוד מקום רב להתגדר בו.

מקום חשוב לר' דוד בן יהודה החסיד בתולדות הקבלה ביוחד מסיבה אחת: הוא הוא המחבר הראשון, חוץ מר' משה די ליאון, המיסד כמעט כל ספריו על מ' הזוהר. שלשה מספריו האלה נעשו ספרי מופת בקבלה. וגם הוא כמו ר' משה די ליאון מעבד ומכאר ומרחיב את דברי הזוהר בשפה עברית, בשעה שכל שאר הראשונים שיסדו דבריהם על הספר הזה לא שנו את צורתו. ואמנם שני החכמים הללו אף פעם אינם מזכירים את השם "מ' הזוהר" כמו שאר המקובלים, לשניהם ידוע הספר אבל מזכירים אותו בשמות אחרים או גם בלי כל שם. גם ר' דוד בן יהודה הושפע מהזוהר השפעה עמוקה כל כך עד שנתעורר הרושם שאחד מספריו ההשוכים ביותר אינו אלא תרגום עברי של הזוהר<sup>2</sup>, ובאמת אפשר לקרוא אותו בשם "מתרגם הזוהר" כי כל הלשונות המרובים שמביא משם בספריו, בשמו ושלא בשמו, מלה במלה או בשנוי הקצור וההרחבה, כולם כמעט בלי יוצא מן הכלל בשפה עברית הן, ולפי עניות דעתי תרגומיו הם המוצלחים ביותר מכל הנמצאים בידנו. לכן יש לספריו מקום מרכזי בשאלות בקורת הזוהר. אף הוא ראה עוד הרכה דברים בחלקים השונים של הזוהר שאינם בנוסחאות הנדפסות אשר בידנו, ויכול להיות שראהו בהיותו עודנו ב"אתכסיוא" אצל יחיד סגולה ומרם נתפרסם ברכים ועל כן לא הזכירו בשמו — ואלה הם אמנם דברים התלויים בסדר הזמנים: מתי חי וכו'. על פי מרמורשטיין כתב בין שנת ה' אלפים ל' וה"א מ', ואם דעה זאת נכונה היא — הרי באמת עוד לא נתפרסם הזוהר ברכים ברור ההוא. ואמנם נכדוק נא את ספריו שמא נלמד מתוכם דבר חדש על מחברם ועל קבלתו.

<sup>1</sup> M G W J משנת 1927 ע' 39—48.

<sup>2</sup> שד"ל בחרם חס"ד ז' 79. עיין גם המזכיר ד' 98.